

МЕТАФІЗИКА ЛЮДИНИ В КОНЦЕПЦІЇ «ПЕРЕОЦІНКИ ВСІХ ЦІННОСТЕЙ» Ф.НІЦШЕ

І.З.Держко

*кандидат філософських наук, доцент,
завідуючий кафедрою філософії і економіки
Львівського національного медичного університету*

У статті аналізується проблема цінностей людського буття в контексті зміни епох. На основі концепту Ф.Ніцше про „надлюдину” проводиться дослідження розвитку його ідей в сучасному постмодернізмі. Особливого значення набуває акцент на метафізичному аспекті ціннісного існування людини в сучасному суспільстві.

Ключові слова: метафізика, «надлюдина», цінність, постмодернізм, суще, об'єктивність, самість.

Для людини є значущим збереження не лише життя як такого, життя взагалі. Їй значуще і цінне осмислене життя, тобто не просто органічне існування, а життя, наповнене смыслом. Однак це не означає, що можуть існувати раз і назавжди встановлені цінності. Хоча кожна епоха і визначає їх, проте настає період їх переосмислення і переоцінки. У кожній культурі, зазначав О. Шпенглер, – свої нові можливості виразу, котрі виникають, розквітають, занепадають і ніколи не повторюються” [8, 151]. Кожній із цих культур відповідає своя система цінностей, котра з часом зживає себе, і на зміну їй приходить нова.

Серед спектру теоретичних підходів до проблеми цінностей найбільшу увагу й зацікавленість викликала критична позиція Ф. Ніцше. Тематика німецького мислителя є однією з найважливіших для розуміння смислу кардинальних змін, які відбулися в європейській філософії й культурі на рубежі XIX і XX століть. Різкість висловлювань Ф.Ніцше зробила його найбільш відомим провісником нового порядку речей, нових цінностей. Зокрема, це знайшло вияв у створенні нової "метафізики людини", спадкоємцями якої постали певні етичні принципи. Негативне відношення мислителя до бувшої і наявної (в його час) метафізики, специфічна форма виразу своїх філософських ідей утворило філософську "революція", на чолі якої він опинився. Завдяки їй були розроблені нові підходи до побудови "нової метафізики" як основи критичного переосмислення існуючої системи цінностей. Проте він, заперечуючи одні, стверджує інші цінності.

Але кому ж він говорить рішуче "так" в історії аксіології? У першу чергу софістам, які "мають мужність всіх сильних духом – усвідомлювати свою імморальність" [5, 195]. Він також говорить "так" "мудрій утомі" Піррона й нігілізму А. Шопенгауера. Словом, якщо врахувати, що Ф.Ніцше сам називає свою позицію

"рішучим гераклітизмом" і, запитуючи, "що означає нігілізм?", сам же собі й відповідає: "те, що всі вищі цінності втрачають свою цінність. Немає мети. Немає відповіді на питання "навіщо?" [5, 36], то начебто можна було б кваліфікувати його позицію як послідовно софістично-скептичну, де немає ні абсолютних, ні об'єктивних цінностей, а є суцільна воля, яка суб'єктивно й самостійно стверджується, епаує й все руйнує. Це враження може тим більше підсилитися, якщо врахувати, що він скрізь славить несвідомий порив, афект, творчу спонтанну силу і пристрасті.

Мова йде про "подолання" людини, що означає переконання в абсолютній самотності конкретної людини й вимогу до розкриття цієї самотності. Допомогти цьому розкриттю може *Саме* (самість), яке знаходиться поза почуттями й розумом. Воно (*Саме*) "шукає також "очима" почуттів, воно прислуховується й шукає: воно порівнює, підкорює, застосовує, руйнує. Воно панує і є навіть володарем над Я. За твоїми думками й почуттями, брат мій, стоїть більш могутній володар, невідомий мудрець, – він називається *Саме*. У твоєму тілі живе: він і є твоє тіло" [6, 24].

Загадкове *Саме* (самість) асоційоване філософом з тілом людини – це і є невідома, глибинна повнота особистості, у якій немає ніякої відмінності між душею й тілом, і яка повністю визначає всі рухи й прагнення душі та тіла. Мислитель згадує це *Саме* (самість) лише для того, щоб заперечити погляди тих, хто "зневажає тіло", що й не дозволяє йому більш ясно сформулювати думку про те, що тільки *Саме* і є рухаючою, тією творчою силою, котра "перетворює", "перевідтворює" людину й веде її до стану, який визначається терміном "Надлюдина". Ця думка проглядає в його словах: "Навіть у своєму безумстві й

презирстві ви, зневажаючи тіло, ви слугуюте своєму *Саме*. Я кажу: ваше *Саме* хоче померти й відвертається від життя. Воно вже не в силах робити те, чого воно хоче більш за все, – творити поза собою, далі себе. Цього хоче воно більш за все, у цьому вся пристрасть його" [6, 25]. Наведені міркування й свідчать про творчу ірраціональну енергію, завдяки якій відбувається перетворення людини, її ціннісного світу.

Однак такий висновок буде, звичайно ж, поспішним. Насправді в Ф.Ніцше "як філософа життя" є досить міцна, хоча й зовсім ірраціональна аксіологічна підстава – універсальна життєтворна "воля до влади". Власне, життєва воля й боротьба життєвих волей і є єдине справжнє буття у світі, а єдина справжня цінність цього буття – взагалі ж абсолютна й об'єктивна – це те, що сприяє біологічному збереженню й "росту влади" або "руху по шкалі сили" [5, 203].

У даному контексті важливою є думка Ж.Дельоза, який у своїй праці "Ніцше" зазначає, що в уявленні про сенс людського буття для німецького філософа принциповим є розрізнення двох фундаментальних "сил": діючих, активних, і протидіючих, "реактивних". В історії людини перемогу постійно одержували другі, які й приводили до того, що в житті та культурі панують примітивна постійність, посередня однорідність, заперечення всього нестандартного й нового. Але справжній смисл всього того, що відбувається в житті й культурі, визначають перші сили, оскільки без них неможлива творчість, самопожертва заради творення абсолютно нового. Поняття волі до влади й стає головним для Ніцше. Він вкладає в нього зміст, який нічого спільного не має з буденним розумінням "волі" і "волі до влади". "Воля до влади, – зазначає Ж. Дельоз, – це зовсім не те, що воля прагне панування. У цьому випадку ми підкорюємо волю встановленим цінностям" [3, 35]. Прагнути можна лише до того, що дано й встановлено, тобто стосовно до того, що в метафізичному смислі дано й незалежне від волі або навіть панує над нею. Воля до влади тільки тоді відповідає своїй назві й своїй дійсній метафізичній сутності, коли вона знаходить вираз у безмежному прагненні "творити" і "віддавати".

Зрілі праці Ф.Ніцше несуть у собі два смислових рівня. Один – зовнішній, у якому мислитель свідомо використовує поняття й судження, котрі епатують "здоровий глузд". Це змушує думати про філософа як про антигуманіста, проповідника насилля і жорстокості, а також – як про досить поверхового мислителя. Але з позицій іншого смислового рівня всі міркування першого рівня постануть у якості метафор, за якими проступає дуже глибокий метафізичний

зміст. Він лише тому не виражається мислителем у більш прямій і ясній формі, що він не вірив у можливість з допомогою традиційних філософських понять здійснити це. У застосуванні до поняття "воля до влади" відмінність цих двох смислових рівнів особливо радикальна. На першому з яких "воля до влади" постає як прагнення до переваг і панування, які мають суто біологічний, фізичний вираз виявлення; недаремно прикладом "волі до влади" виступає боротьба за існування біологічних організмів.

Але якщо ми перейдемо на другий смисловий рівень, де й міститься найбільш глибокі й найбільш дорогі для Ніцше ідеї, ми виявимо зовсім інше розуміння – те саме, про яке говорив Ж. Дельоз, у відповідності з яким "воля до влади" є невикорінена, пов'язана з найбільш глибоким обґрунтуванням людської особистості, котра потребує бути абсолютним творчим центром буття. "Ніцше тільки тому не бажає прямо формулювати цей принцип, що в рамках існуючої в його епоху філософської традиції неможливо було зрозуміти смисл цього принципу інакше, ніж через покладання якого-небудь метафізичного "гаранта" вказаної абсолютності – у формі абсолютного суб'єкта, абсолютного духу, Бога й тому подібного – тобто певної сутності, яка "стирає" значимість окремої особистості" [4, 113]. Остерігаючись, що його ідеї можуть бути зрозумілі в дусі "великих" систем історії філософії, мислитель використовує нетрадиційну термінологію, що змушує інколи бачити в ньому активного руйнівника всіх цінностей, нілігіста.

Насправді нілігізм, як глибинна тенденція в розвитку людини та її культури, є головним об'єктом критики філософа. Саме панування нілігізму, згідно з Ф.Ніцше, складає головну негативну особливість розвитку європейського людства. Нілігізм – це панування негативних, пасивних сил у людині й культурі, торжество заперечення "волі до влади". Це триумф "рабів", триумф слабких і немічних – тих, хто не здатен до творчості й самопожертви, але хоче забрати силу в сильних і панувати над ними.

Всупереч такій системі цінностей стверджується повнота проявів людини й всього буття. Поскілки сама воля до влади у своїй універсальності означає абсолютність життя, абсолютність людської особистості, зрозумілої в її нескінченній потенційній повноті, яка обґрунтовує все буття, то цей стан буде станом виявів абсолютності особистості – кожної особистості й всіх них у їх сукупності, їхній метафізичній єдності. Цей стан Ф.Ніцше й визначає терміном *надлюдина*. "Надлюдина, – підсумовує Ж.Дельоз, –

означає не що інше, як зосередження в людині всього, що може бути стверджено, це вища форма того, що є, тип, представлений у вибірковому Бутті, породження й суб'єктивне начало цього буття" [3, 57]. Із виокремлення феномену "надлюдини" починає відлік розвиток нової системи антропологічних цінностей. А з нею – нова метафізика людини.

"Надлюдина" – вища форма "того, що є", породження Буття, володіючого здатністю до вищої форми становлення творчості та народження абсолютно нового. Якщо в майбутньому людина буде здатна розкрити своє значення як абсолютного центру і начала творчого буття, то це значення не може прийти до неї звідкись іззовні. Воно завжди повинно бути присутнім у ній в повній потенційній формі, яка вимагає "розкриття" і "звільнення". У підсумку ми приходимо до висновку: якщо можна говорити про певну метафізику, яка лежить в основі зрілих творів, то ця метафізика пов'язана з визнанням людської особистості – кожної конкретної особистості й метафізичної єдності всіх особистостей – абсолютним началом та джерелом буття. У стані "надлюдини" "індивід розкриває своє дійсне значення, переводить його з "форми потенційності у форму актуальності" [4, 113].

У цілому ж позиція пізнього Ф. Ніцше може бути кваліфікована як натуралістичний волюнтаризм, з якого випливає його підсумковий висновок про непридатність "старих ідеалів для тлумачення всього, що відбувається... Всі ці ідеали... суперечать життю" [5, 289]. І ніякі майбутні цінності й ідеали не зможуть бути раціонально обґрунтовані й застосовані до життя, тому що ніякого об'єктивного розуму, ніяких загальнозначущих смислів, ніяких загальних цілей і ніяких обов'язкових істин у світі немає й бути не може. Хіба що корисні для вольового самоствердження ідеологічні фікції.

Разом із тим якимось парадоксально, але в той же час закономірно трагічним оптимізмом мислителя заводять у такі хащі філософії трагедії, що Л. Шестов із всією ґрунтовністю приходив до тієї думки, що у творах Ф. Ніцше "приховано стільки жаху, розчарування і муки, то якби люди були здатні кризь друковані рядки доходити до того, що переживає автор, то, швидше за все, довелось б під страхом найтяжчих покарань заборонити розповсюдження його творів" [7, 156]. І така ситуація з Ф. Ніцше виявилась дійсно жорстко детермінованою внутрішньою діалектикою його філософської свідомості.

Мислитель повністю усвідомлював, який тягар звалиться на людину у випадку "смерті Бога", що, можливо, їй не вдасться до кінця винести силу цього тягара. Разом із тим він чудово розумів, що лише в "обезбоженому" світі можлива переоцінка всіх цінностей, у якому

після знищення всіх цінностей з'явиться найвища цінність, котра не підлягає перегляду, цінність, дана на всі наступні часи – "воля до влади". Воля до влади, котра виступає як "принцип нового ціннісного покладання і яка має своїм сутнісним визначенням суб'єктивність, своєю гостротою виявляється спрямованою проти онтологічної основи світу й сущого із сущих – Бога. Світ без Бога – це єдина можливість реалізувати божественне в людині" [1, 162]. Або Бог є, і тоді людина обмежується своєю, відносною роллю в божественному світі, де відносність релятивна, поскільки вона створена по образу й Божій подобі, і Бог у її постаті бачить не слугу, а друга Свого, або ж людина вбиває Бога й залишається в абсолютній самотності й незнанні [1, 162]. В останньому випадку людина піднімається над собою, тим самим стаючи надлюдиною, а воля до влади забезпечує її панування над Землею.

Філософ зупиняється перед трагічною дилемою: залишити людину, як і раніше, носієм образу Божого, або ж реалізувати в ній божественні можливості у світі, де Бога вже немає. І в цьому відношенні Ф. Ніцше із усіх своїх посередників і сучасників виявляється єдиним, хто бере на себе тяжку відповідальність і згоджується її нести до кінця. Проте заперечення Бога у Ф. Ніцше не є запереченням життя, тут зв'язок даний прямо протилежним чином, із заперечення Бога виводиться вище ствердження життя. Філософ "вбиває" Бога не із-за ненависті або ж неприйняття життя, а в ім'я торжества життя – ось у чому полягав порядок Ф. Ніцше. У цьому відношенні йому немає рівних. Ось чому при всіх своїх "постціннісних, життєво стверджуючих началах, коли за гайдегерівським визначенням воля до влади є не що інше, як основа надбагатого життя, світоспоглядання Ніцше є онтологічно трагічним, і цей трагізм з приводу смерті Бога й закинутості людини у світ ніколи не заміниться радістю буття надлюдини" [1, 163]. Якщо таке навіть стане можливим.

Філософ це розуміє як ніхто інший, але він повинен піти до кінця, поскільки тільки у випадку смерті Бога можливим стає "царство надлюдини". І це диктується не лише необхідністю переоцінки всіх цінностей і ствердженням такої переоцінки, як "воля до влади", але й естетичними установками ніцшеанської філософії, оскільки для неї "мистецтво як вища цінність – вища за цінність істини" [1, 163]. Тут метафізика "волі до влади" як принцип нового покладання цінностей переходить в естетику так само, як і сама естетика трансформується в метафізику "волі до влади".

Позиція Ф. Ніцше викликала бурхливу дискусію в інтелектуальній Європі. "Бог, – писав Н.Я. Данилевський, – забажав створити красу й для цього створив матерію" [2, 32]. Але для того, щоб ця краса матеріального, поцейбічного світу реалізувала себе у своїй абсолютній значимості, Бог повинен зникнути, Бог повинен померти, і тоді матеріальний світ дійсно стане божественним. Бунт Ф. Ніцше проти Бога – це бунт краси проти мінливого характеру світу, проти смерті. Краса повинна бути божественна, абсолютна й вічна, гарантом всіх цих її властивостей і можливостей повинен виступати не Бог, а сама краса, краса в собі й для себе, вона і є гарант свого власного існування в цій онтологічній іпостасі.

Обожнення поцейбічного світу стало "категоричною реакцією" проти обезцінювання цього світу, який іде з боку метафізичного обґрунтування вищих цінностей і платонізму. "Слова "Бог мертвий" означають: надчуттєвий світ позбавився своєї дієвої сили. Він не дарує вже життя. Прийшов кінець метафізики: для Ніцше вся ця західна філософія, зрозуміла як платонізм. Свою ж власну філософію Ніцше розуміє як рух проти метафізики, для нього це означає проти платонізму" [9, 147]. Ця думка є наскрізною для всіх гайдегерівських студій по фундаментальному осмисленню впливу Ф. Ніцше не тільки на філософію, але й на культуру в цілому.

Таким чином, ніцшеанство виявляється прямою антитезою платонізму як таке, котре йому протистоїть, конструктивно відстоюючи абсолютну цінність поцейбічного світу як самодостатнього для себе онтологічного начала.

Така відкритість у вигляді прямої котраверзи "платонізм–ніцшеанство" приводить до радикального осмислення як метафізичної сутності філософії Ф. Ніцше, так і її відношення до метафізичного песимізму в цілому. Дана проблематика саме тут одержує своє онтологічне вирішення. Дійсно, адже ніцшеанство виступило реакцією проти платонізму, як захист конкретних цінностей конкретної людини цього величезного світу, у якому "переоцінка всіх цінностей" виявилася необхідною для ствердження останньої й вищої цінності, яка не підлягає ніякій переоцінці.

Більш суттєве осмислення могло б показати, що в цьому "песимізмі сили", як називає його філософ, довершується повстання людства нового часу – воно повстає в безумовне панування суб'єктивності в рамках "суб'єктивності сущого". Через посередництво песимізму у двох його формах назовні виступають крайнощі. Як такі, вони зберігають переваги. Так виникає стан безумовної загостреності: або-або. Заявляє про себе "проміжний стан", у якому, з одного боку, стає зрозумілим, що не здійсниться відтворення попередніх вищих цінностей. Світ виглядає позбавленим цінностей. А з іншого боку, усвідомлення всього цього спрямовує "шукаючий погляд" до джерела нових цінностей, причому, звичайно, у підсумку світ зовсім не здобуває знову попередньої своєї цінності. Все це свідчить про глибинну сутність метафізики аксіології німецького мислителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геворкян А.Р. Ницше и метафизический пессимизм / А.Р. Геворкян // Вопросы философии. – 2001. – № 8. – С. 161-170.
2. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. – СПб.: Глаголь.- 1995.-513 с.
3. Делез Ж. Ницше / Ж. Дельоз. – СПб.: Аксиома. – 1997. – 86 с.
4. Евлампиев И.И. Достоевский и Ницше: на пути к новой метафизике человека / И.И. Евлампиев // Вопросы философии. – 2002. – № 2.- С. 102-118.
5. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше. – М.: Транспорт. – 1995. – 302 с.
6. Ницше Ф. Так заговорил Заратустра / Ницше Ф. – М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – 830 с.
7. Шестов Л. Сочинения: в 2-х т. – М.: Наука, 1993. – Т. 1. – 668 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М.: Мысль, 1993. – Т. 1. – 663 с.
9. Хайдеггер М. Слова Ницше «Бог мертв» / М. Хайдеггер // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 141-150.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2010 р.